

DE KOGEL-ZWERFBLOKKEN VAN RINKE NOLLES

A.P. SCHUDDEBEURS*

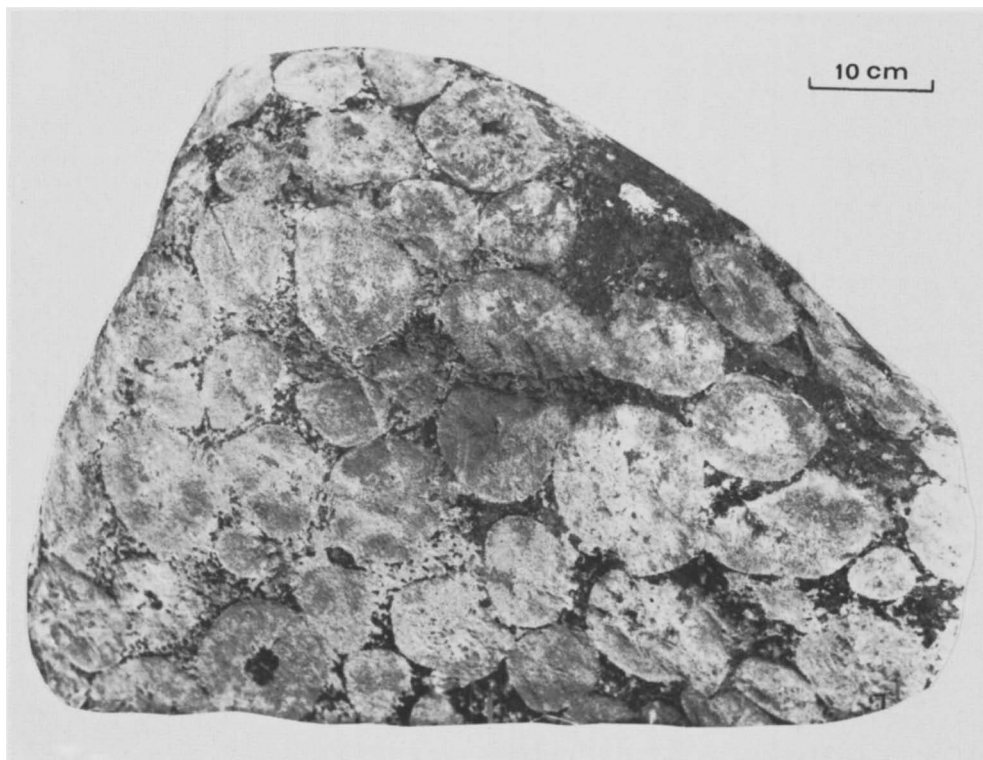

Fig. 1: De kogeldioriet van Eext.

Het is het jaar 1938. Twee jonge Friezen hebben weer eens een dag keien gezocht langs de Hondsrug en fietsen nu terug richting Heitelân. Als ze tussen Eext en Anloo in volle vaart een boerderij passeren zien ze – in een flits – naast de oprit een opmerkelijke hoeksteen. Omdat het al laat is en ze nog ver moeten gaan, kunnen ze zich nauwelijks enig oponthoud veroorloven. Toch, nadat ze zo'n honderd meter verder gekomen zijn, wint de nieuwsgierigheid het van de haast en keren ze om. Dat blijkt de moeite waard te zijn. Nog nooit eerder zagen ze zo'n steen!

't Is niet de grootte die het 'm doet: immers, blokken van een halve meter zijn in Drenthe niet zeldzaam. De uitzonderlijke textuur, de opbouw, doet dat blok echter duidelijk verschillen van alle andere (fig. 1).

In een donkere, bijna zwarte grondmassa vertonen zich meest ellipsoïde, soms nagenoeg bolronde kogels van 6 - 8 cm doorsnede van een lichtgrijze kleur. Voor beiden staat direct vast dat zo'n bijzonder zwerfblok niet verloren mag gaan. Hoewel de mannen voor geen kleintje vervaard zijn blijkt het blok van 50 × 50 × 25 cm toch iets te zwaar te zijn om achter op de fiets mee te nemen. Een van de twee Friezen, de

* Dennenlaan 2, 9331 CK Norg

student Russchen, weet later voor elkaar te krijgen dat meester Bernink van het museum Natura Docet te Denekamp het blok verwerft en laat doorzagen. Een schijf van $18 \times 8 \times 3$ cm belandt op de Universiteit van Amsterdam bij – toen nog Drs, later Prof. Dr. – J.D. de Jong.

DE JONG (1943a, 1943b) onderzoekt het gesteente. Hij stelt vast, dat het om een kogeldioriet gaat. De kogels bestaan uit langgerekte, radiaalstralige andesien, een soort plagioklaas of kalknatronveldspaat. De kern van de kogels is roze, maar de buitenrand is blauwgrijs vanwege een daar aanwezig hoger aantal magnetietkorrels. De kogels zijn opgebouwd uit schalen en zijn gebed in een matrix van hoornblenderijke dioriet. De herkomst van het blok moet Pöytä in Finland zijn. Een groot deel van het blok berust bij Natura Docet. Even was dat stuk in Drenthe terug; eerst als pronkstuk op de zwerfsteententoonstelling 'IJstijd - reistijd' in Assen, daarna in Orvelte. Het gedeelte dat door Prof. De Jong werd onderzocht is nog altijd, zoals Prof. De Jong zo vriendelijk was mij mee te delen, onder diens veilige hoede. Het overige deel is te zien in de landbouwhogeschool te Wageningen. Inmiddels is nog een vierde fragment gevonden; dit bevindt zich thans, na allerlei omzwervingen, in particuliere handen. Deze kogeldioriet is de enige kogelzwerfsteen ooit in Nederland gevonden.

Jaren gaan voorbij. De student Russchen, inmiddels in Wageningen afgestudeerd, vestigde zich in Leeuwarden. Zijn metgezel, Rinke Nolles, krijgt een baan bij de Rijks Geologische Dienst te Oosterwolde. Hij woont nog steeds, zij het inmiddels gepensioneerd, in het dorp waar hij opgroeide: Hoornsterzwaag. Enkele jaren na de oprichting van de N.G.V. sluit Nolles zich daarbij aan. Dat hij stenen blijft zoeken merkt ook de Leeuwarder Courant van 23-10-1961 op, waarin we lezen (fig. 2):

'Stiensjesiker' op de keien.

Een interessante hoop stenen, zei de heer Nolles uit Hoornsterzwaag, die wij zaterdagmiddag bezig vonden op een grote bult keien bij de Tjongerbrug onder Hoornsterzwaag. De heer Nolles is een echte 'stiensjesiker', die niet alleen belang heeft bij het vinden van artefacten, d.w.z.: bewerkte stukjes vuursteen, door de eerste mensen in ons land als werktuigen en wapens gebruikt, maar die graag nog dieper graaft in de historie van onze oude aarde. Hij heeft reeds een grote verzameling gesteenten, hier gebracht door het ijs van de gletschers uit de ijstijden. Het

Fig. 2: Rinke Nolles in 1961. Foto welwillend ter beschikking gesteld door de Leeuwarder Courant.

is voor een leek wel eens wat vreemd, om zo'n sneuper in de stenen te zien rommelen en onderwijl wat gemompel opvangende: 'Een mooie Kinnediabaas en dat zal wel Ålandrapakivi zijn; enz.'. Maar wie er nu eenmaal zijn hobby van heeft gemaakt om met hamer en met loupe de veldkeien te lijf te gaan, maalt er niet meer om, wat de anderen er van zullen denken. Want zo iemand maakt verre reizen, in afstand en in tijd, al brengt hij dan alleen maar een vrije zaterdagmiddag op een 'stienbult' door.

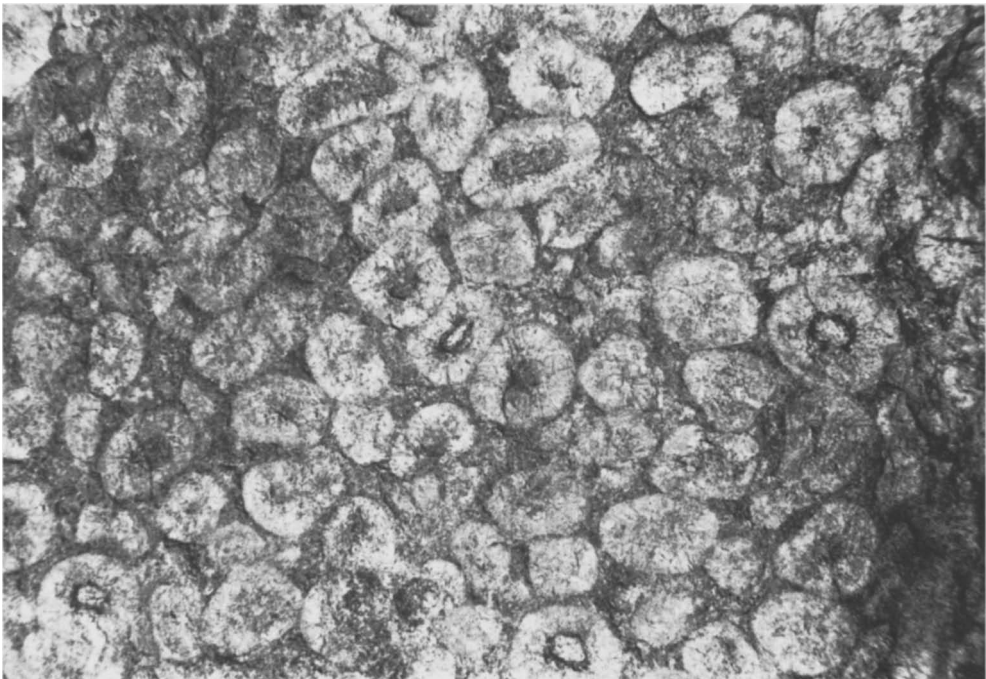
Inmiddels is het 1975. Hoewel Rinke dan nog steeds niet terugschrikt voor fietstochtjes van meer dan 100 km, geven zijn metgezel-stenenzoekers de voorkeur aan een meer comfortabel en sneller vervoermiddel: de auto. Als op een dag die auto op een afstand van zo'n 20 meter een huis passeert waarnaast een groot zwerfblok ligt heeft Nolles – in een flits – al gezien, dat het de moeite zal lonen om te keren. Hij vergist zich niet: het is inderdaad zijn tweede zwerfblok met kogels! Is dat geluk hebben? Dat mag zo zijn, maar Rinke loopt nou eenmaal niet met de ogen in de zak (fig. 3).

Het blok is groter dan dat van Eext, namelijk $110 \times 75 \times 75$ cm. Met de formule van SCHULZ

Fig. 3: Nolles bij het Duitse kogelgraniet-zwerfblok.

Fig. 4: Detail van de kogelgraniet.

(1969) is het gewicht als volgt te berekenen: $11 \times 7,5 \times 7,5 \times 0,523 \times 2,7 = 875 \text{ kg} \pm 12\%$, waarin 0.523 een constante en 2,7 het geschatte soortelijk gewicht is. De grootte van de kogels varieert van 2 tot 9 cm. Ze zijn lichtgekleurd. Ze hebben om een granitische kern een schaal van radiaalstralige veldspaat. Om die kern en binnen de veldspaat-schaal ligt een dieper uitverweerde smalle ring, die rijk is aan een donker mineraal, waarschijnlijk biotiet. Doordat de kogels elkaar raken, soms zelfs doorsnijden zodat een 8 ontstaan, is er weinig ruimte voor de grondmassa over. In tegenstelling met de kogeldioriet van Eext zijn de kogels zelden bolronnd, maar vooral ellipsoïden van bijv. 20×26 , 55×60 , 45×80 of 60×90 mm. De matrix is een fijn- tot op z'n hoogst middelkorrelige, granitische massa waarin veel roze veldspaat en matig veel grijswitte tot kleurloze kwarts (fig. 4). Omdat de eigenaar van het blok niet toestaat er een scherf van af te nemen voor nader onderzoek moet ik volstaan met het beschrijven van hetgeen met de loupe in de verweringskorst is te zien.

Op de vraag waar het blok vandaan kwam zijn verscheidene antwoorden te geven. HESEMANN (1936) meldt een tiental kogelgranieten en kogeldiorieten van Zweden en Finland. Dergelijke gesteenten zijn ook beschreven door SIMONEN

(1941, 1966) uit resp. Esboo en Kuru en door PERTUNEN (1983) van Kemi, allen in Finland. Zover zonder nader onderzoek is te zeggen komt het zwerfblok het meest overeen met de kogelgraniet van Slätmossa in Kalmarlän, Zuid-Zweden.

Gezien het belang van deze vondst dient vooralsnog het openbaar maken van de vind- en verblijfplaats te worden vermeden. Wel kan worden vermeld dat beide plaatsen zich in West-Duitsland bevinden, niet ver van de landgrens. Zover bekend is het de eerste vondst van een dergelijk gesteente in de B.R.D.

Er zijn onderhandelingen gaande het zwerfblok te verwerven voor de 'Geschiebegarten' naast het universiteitscomplex te Vechta. Daar wil Prof. E. Seele een mooie plaats voor dit natuurmonument reserveren.

Als het blok te Vechta is aangekomen kan het uitgebreid petrografisch worden onderzocht. Hiertoe heeft Prof. Dr. K.-D. Meyer te Hannover zich gaarne bereid verklaard. Maar ook zonder die kogelgraniet is Vechta's Geschiebegarten een bezoek waard.

Tenslotte rest mij nog één opmerking:

Zeg Rinke, je hoeft beslist niet weer zo lang te wachten voor je de derde vindt. Waarschuw je me weer als het zover is?

LITERATUUR

- HESEMANN, J., 1936: Zur Petrographie einiger nordischer Kristalliner Leitgeschiebe, p.p. 1-167, Berlijn.
- JONG, J.D. de, 1943a: De kogeldioriet-zwerfsteen van Eext (Drenthe) Versl. Ned. Akad. v. Wetensch. Afd. Natuurk. Vol. L II, no. 1, p.p. 37-39, Amsterdam.
- JONG, J.D. de, 1943b: Ein Kugeldioritgeschiebe von Eext (Provinz Drenthe, Niederlande) nebst Betrachtungen über die Entstehung der Kugelgesteine. Neues Jb. Miner. Geol. Paläont., Abt. A, p.p. 194-208, Stuttgart.
- MEYER, K.-D. und SEELE, E., 1984: Geowissenschaftli-

cher Lehrgarten in Vechta. Der Geschiebesammler 17, 3/4, p.p. 149-161, Hamburg.

- PERTUNEN, V., 1983: Arbcular Quartzdiorite in Kemi, N.W. Finland. Bull. Geol. Survey of Finland, p.p. 51-56, Esboo.
- SCHULZ, W., 1969: Schützt die grossen Fundlinge! der Gesch. Samml. 4, p.p. 47-57, Hamburg.
- SIMONEN, A., 1941: Orbicular rocks in Kemijärvi and Esboo. Bull. Comm. géol. Finlande 126 C.R. Soc. Géol. Finlde 14, p.p. 107-140, Helsinki.
- SIMONEN, A., 1966: Orbicular rocks in Kuru, Finland. Bull. Comm. géol. Finlande 222, C.R. Soc. Géol. Finlande 38, p.p. 93-107, Helsinki.